

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

на правах рукопису

БУРКАЛО ВАЛЕНТИН ВАСИЛЬОВИЧ

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ
СТРУКТУРНИХ ЗМІН СУБ'ЄКТА ВИРОБНИЦТВА
ПІД ВПЛИВОМ СУЧАСНОГО ЕТАПУ НТР

Спеціальність 09.00.11 — соціальна філософія

Автореферат
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1994

АВ 29.277

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрах політології та філософії
філософського факультету Київського університету
Імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник

кандидат історичних наук,
доцент Фененко Володимир Максимович

Офіційні опоненти

доктор філософських наук,
професор Крисаченко Валентин Семенович

кандидат філософських наук,
доцент Клепиков Олександр Іванович

Провідна установа

Український університет харчових
технологій, кафедра філософії, м. Київ.

Захист відбудеться « 28 » березня 1994 року о 14 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д. 01. 01. 04 при Київському університеті
Імені Тараса Шевченка за адресою :
252017, м. Київ-17, вул. Володимирська 60, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету
Імені Тараса Шевченка (вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий " 25 " лютого 1994 року.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради

проф. Скрипка П. І.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00756693 (-)

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Політика реформ вимагає знання тенденцій та динаміки розвитку соціально-класової структури суспільства. Ми виходимо з того, що одним із основних суб'єктів виробництва є робітничий клас як безпосередній виробник матеріальних благ суспільства, як провідник науково-технічної революції. Тому обмежуємо об'єкт дослідження робітничим класом. При цьому основні тенденції структурних змін під впливом сучасного етапу НТР характерні й для інших елементів соціально-класової структури суспільства. З'ясування суті, основних напрямків, масштабів, глибини таких змін дає можливість здійснювати наукове управління процесом розвитку структури суб'єкта виробництва та приведення її у відповідність з потребами практики. Це вимагає критичного переосмислення існуючих теоретичних конструкцій.

Заперечення соціальних ієрархій, відчуження, антагонізмів, абсолютизація концепції становлення суспільства соціальної однорідності перешкождали об'єктивному дослідженню не тільки відомих, але й виявленню латентних соціальних груп; переходу від опису зовнішньої до аналізу внутрішньої структури соціальної спільності (тобто не тільки відносин рівності і нерівності, але й панування та підпорядкованості).

Очевидно, що назрілі суспільні зміни для свого успішного функціонування вимагають певної соціальної стабільності, хоча самі реформи повинні порушити її, перевести до іншого типу рівноваги. Отже, реформи не можуть не призвести до змін як в самих соціальних групах, їх інтересах, так і у співвідношенні між ними, до зростання чи зменшення їх питомої ваги і ролі в суспільстві, загострюючи або згладжуючи суперечності між ними.

Тому з'ясування механізмів впливу НТР на структуру робітничого класу, суперечностей трансформації цієї структури дозволяє передбачити труднощі процесу перетворення, виявити ті соціальні групи, які зацікавлені в цих змінах, а також ті, які чинять їм опір з причин об'єктивного і суб'єктивного характеру; з'ясувати причини, умови зростання соціально-політичної активності окремих груп, соціально-професійних верств, що

мають як конструктивний, так і деструктивний характер; визначити шляхи розв'язання суперечностей, що виникають в процесі структурних змін суб'єкта виробництва; обґрунтувати критичне ставлення до всього попереднього досвіду в сфері виробництва, утримуючись від тотального нігілістичного заперечення і разом з тим рішуче відкидаючи важкий тягар догматизму, некомпетентності, бюрократизму та диктату.

Ступінь розробки проблеми. Проблема впливу НТР на структурні зміни суб'єкта виробництва є комплексною і вивчається багатьма науками. Історики, соціологи, економісти, філософи і демографи, а в останній час психологи та політологи аналізували окремі сторони таких змін.

Посилення уваги дослідників до даної проблеми викликані: а) постійним розгортанням різних граней самої НТР, її сутності і неоднозначним відображенням даних процесів на робітничому класі;

б) кон'юктурою, оскільки заняття цією проблемою стимулювалось владними структурами, прив'язувалось до певних дат.

У філософському плані дана проблема пов'язана з аналізом: сутності НТР, з діалектикою об'єктивного і суб'єктивного в матеріальному виробництві, що знайшло своє відображення в роботах Волкова Г. М., Гвішіані Д. М., Касьяна В. І., Косолапова В. В., Кефелі І. Ф., Надольного І. Ф., Стрюковкого В. Н., Тарасенко М. Ф.;

взаємозв'язку технологічного і соціально-економічного способів виробництва (Глозман А. Б., Гудожник Г. С., Князев В. М.);

діалектики сфер суспільного виробництва (Афанас'єв В. Г., Барулін В. С., Бойченко І. В., Кремін'єв В. Г., Межуєв В. М., Семашко Л. М., Яценко О. І.);

процесу зародження інформаційного суспільства (Канигін Ю. М., Михалевич В. С., Моїсєєв М. М., Ракітов А. І., Урсул А. Д.);

питань взаємозв'язку праці і техніки (Волков Г. Н., Мелешенко Ю. С., Мокляк М. М., Леонтева А. І., Хилько М. І.), праці та способу життя (Богиня Д. П., Буслинський В. А., Михальченко М. І., Пазенок В. С., Томчук П. В., Український В. П., Ширяєв Ю. І.), формування особи в процесі праці (Андрущенко В. П., Бадєєва Г. В., Губерський Л. В., Косолапов Р. Н., Сохань Л. В., Стогній І. П., Шинкарук В. І., Ширяєв Ю. І.). Інтерес викликають обговорювані на сторінках «Вісника Академії наук України» проблеми інформатизації українського суспільства, відповідні праці зарубіжних дос-

лідників. Адже деякі процеси, які в нашій країні знаходяться в зародковому стані, в індустріально розвинутих країнах набувають більш чітких контурів та форм.

В цілому ряді монографій на основі соціологічних досліджень аналізуються структура робітничого класу, зміст та характер його праці, потреби та мотиваційна структура життєвої позиції робітників (Бляхман Л. С., Кривневич В. В., Чангли І. І., Шкаратан О. І.). Основні тенденції розвитку робітничого класу в 60- поч. 80-х років детально розглядалися Гордоном Л. А., Назимовою А. К., Клоповим Е. В. Вказуючи на певні суперечності і проблеми подальшого розвитку, ці дослідники разом з тим розглядали структурні зміни суб'єкта виробництва в основному під кутом зору формування соціальної однорідності суспільства. Така ж спрямованість аналізу соціальної структури суспільства притаманна й іншим авторам (Амврасов А. А., Когтева А. А., Руткевич М. І., Семенов В. С., Сенявський С. Л.). Науковим працям того періоду властиве некритичне ставлення до командно-адміністративної системи, технократизм в підході до людини, однозначне і безальтернативне трактування взаємозв'язку технологічного і соціально-економічного способів виробництва.

Перебудова дала поштовх дослідженням, в яких усвідомлювалась відчуженість працівника від засобів виробництва, процесу, умов та результатів праці і робилась спроба знайти вихід, не торкаючись при цьому сутності пануючої системи (Купріяшин Т. Л., Смірнов І. П., Міхеєв В. А., Яновський Р. Г., Сбитов В. Ф.). Пізніше було поставлено під сумнів традиційне розуміння соціальної структури і навіть повне його заперечення (Заславська Т. І., Ривкіна Р. В., Ядов В. С.). В статтях Кочерги Б. Н., Старікова Е. та Ф. Р. Філіпова ставиться питання про соціальні групи, які раніше навіть не згадувалися, з'ясовується сутність устрою, при якому ми жили, його соціальна структура, виникнення маргинальних верств на зламі структур та інші питання.

Проте цими роботами далеко не вичерпується тема, оскільки сам об'єкт дослідження — робітничий клас, як і НТР, знаходиться в постійному розвитку, ускладнюються методи пізнання цієї соціальної реальності. Крім того, деякі суттєві моменти проблеми зовсім не привертали уваги або аналізувались поверхово.

Викладені міркування і зумовили вибір теми та мету дослідження.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації — розкрити роль, механізм та канали впливу НТР на зміну структури

суб'єкта виробництва, виявити суперечності і визначити основні тенденції структурних перетворень, можливі шляхи та форми розв'язання суперечностей. Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

— дослідити методологічні аспекти аналізу структурних перетворень всередині робітничого класу в межах різних наукових традицій;

— проаналізувати механізм впливу науково-технічної революції на зміни в структурі робітничого класу, канали, по яких здійснюється цей вплив, а також основні тенденції структурних перетворень;

— виявити суперечливий характер такого впливу, суперечності структурних перетворень, форми їх прояву, ступінь соціальної активності окремих верств робітничого класу та шляхи розв'язання суперечностей;

— показати, в якій мірі сучасні соціальні перетворення визначаються змінами в технологічних, організаційних і соціальних структурах способів виробництва, а зростання соціального консенсусу — зняттям технологічного, організаційного і соціально-економічного відчуження робітника і навпаки.

Наукова новизна роботи. В результаті системного аналізу впливу НТР на структурні перетворення суб'єкта виробництва виявлено механізм такого впливу, визначені основні тенденції змін в його структурі, система, форми прояву та шляхи розв'язання суперечностей, що виникають при цьому.

Показано, що соціальна технологія управління структурними перетвореннями суб'єкта виробництва повинна виходити із необхідності приведення у відповідність один одному нових укладів в технологічному, організаційному та соціально-економічному способах виробництва. Цей процес полягає в тому, що сприяючи переходу від індустріального до інформаційного технологічного способу виробництва, НТР викликає необхідність переходу від тейлористсько-фордистського типу організації праці до гуманізації («японізації») трудових відносин, до широкого і глибокого розвитку виробничої демократії. На соціально-економічному рівні це означає перехід від найму робочої сили до її високовартісної аренди, до депролетаризації робочої сили, «розмиття» відносин найму і робітничого класу як соціальної спільності. Бажане для суспільства стимулювання цього процесу передбачає всебічний розвиток систем співучасті в управлінні, співволодіння власністю та участі в розподілі прибутку. Відсутність такої відповідності унеможливує отримання максимального соціального ефекту від інновацій, перешкоджатиме глибині розгортання самої НТР.

З'ясовано, що під впливом НТР відбувається переструктуризація робітничого класу, поглиблюючи його стратифікацію. Переструктуризація полягає в протилежних дезинтеграційно-інтеграційних тенденціях. Дезинтеграційна тенденція проявляється в розкладанні доіндустріально-індустріального ядра робітничого класу, тих його соціальних верств, що склалися в умовах командно-адміністративної системи, супроводжуючись зникненням раніше привілейованих верств робітників. Інтеграційна тенденція проявляється у формуванні нового інформаційного ядра.

Зроблено висновок про те, що соціальна криза суспільства модифікує прояв двох вищевказаних тенденцій. Відбувається подрібнення, диференціація соціоструктурних утворень і спрощення соціальної ідентифікації. Подрібнення пов'язане з технологічною, організаційною багатуокладністю, з різноманітними формами власності та динамікою відносин розподілу. Процес спрощення визначається поляризацією соціально захищених і незахищених верств. Їх результат — зростання різноманітних соціальних інтересів диференційованих спільностей, груп та розвиток тенденцій до змикання інтересів бідних — багатих, найманої праці — підприємців і окремо — середніх верств.

Показано, що подальше розгортання другого етапу НТР буде пов'язане з переходом провідної ролі та значення в житті суспільства від індустріального до інформаційного ядра робітничого класу. В політичному житті такий перехід буде супроводжуватись загостренням соціально-економічних суперечностей між цими двома частинами представників найманої праці та посиленням соціально-політичної активності тих соціально-професійних груп індустріальних робітників та їх організацій, які пов'язані зі стагнуючими галузями.

В період структурних перетворень зростає роль владних інститутів, їх компетентності в реалізації таких перетворень. Однак на сьогодні слабкою ланкою державної політики в стимулюванні змін структури робітничого класу є:

- 1) зволікання з виробленням галузевої стратегії структурних перетворень в економіці, а також пріоритетів науково-технічної політики держави;
- 2) недостатня розробленість законодавчої бази цих перетворень;
- 3) відсутність чіткої системи стимулювання інтелектуальної робочої сили як основного носія інтелектуальних ресурсів України, гаранта її процвітання і незалежності;

4) нерішучість виконавчої влади у проведенні радикальних реформ і заходів щодо приведення структури робітничого класу у відповідність з вимогами НТР. як результат організованого опору зі сторони індустріальних робітників і їх організації.

З'ясовано, що ефективність соціального механізму розв'язання суперечностей структурних перетворень в робітничому класі під впливом НТР зумовлено: гнучкістю і компетентністю державної політики зайнятості, перенавчання та перекваліфікації; мірою самоуправлінських започаткувань в суспільстві і на виробництві зокрема; стимулюванням мобільності робочої сили; гуманістичною спрямованістю всіх форм організаторської роботи; престижем і зацікавленістю суспільства у розвитку своїх інтелектуальних ресурсів; мірою розвинутості вищих потреб в суспільстві.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її основні положення можуть бути використані для поглиблення філософсько-соціологічного осмислення закономірностей структурних змін в епоху переходу до інформаційного суспільства, а також при розробці науково-технічної політики державних, господарських органів і організацій по перебудові та удосконаленню трудової діяльності виробничих колективів, у практиці прийняття управлінських рішень, при складанні планів соціально-економічного розвитку підприємств, трудових колективів, скороченню ручної праці, атестації робочих місць і їх перспективного розвитку, підготовки та перепідготовки кадрів, а також як робочий і навчальний матеріал для викладачів і студентів вузів із окремих тем соціальної філософії, соціології, політології та соціальної психології.

Апробація роботи. Дисертація обговорювалась і була схвалена на засіданні кафедр філософії гуманітарних наук та політології Київського держуніверситету. Основні положення та висновки дослідження були викладені на II обласній науковій конференції молодих вчених і спеціалістів (Ужгород, 1989 р.); науково-виробничій конференції «Аналіз категорії суперечності в динаміці розвитку соціалістичного суспільства» (Пряшев, Чехословаччина, 1989 р.); конференції молодих вчених, присвяченої 45-річчю Ужгородського державного університету (Ужгород, 1990 р.); на міжнародній науково-практичній конференції «Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі» (Чернівці, 1993 р.); на методологічних семінарах кафедри політології та соціології Ужгородського університету.

Матеріали дисертації широко використовувались автором в навчально-виховному процесі, лекційній пропаганді серед трудящих, по темі дисертації є наукові публікації.

Структура дисертації: Робота складається з вступу, трьох розділів, заключення і рекомендацій та списку використаної літератури. Послідовність викладання матеріалу зумовлена специфікою теми, мети та завдань дослідження. Для їх реалізації необхідно було проаналізувати різні точки зору щодо розуміння сутності та структури робітничого класу як суб'єкта виробництва, НТР, визначити зміст проблеми впливу НТР на структуру робітничого класу, розкрити сутність вихідних понять, їх структуру та взаємозв'язок, класифікувати способи виробництва та притаманні їм уклади в їх єдності з соціальними типами робітників, визначити основні канали, по яких відбувається такий вплив та основні тенденції, що при цьому спостерігаються, їх специфіку в умовах України. Це в свою чергу дає можливість з'ясувати сам механізм впливу, виявити основні суперечності процесу і ті соціально-політичні наслідки для незалежної України, якими вони можуть супроводжуватися. На цій основі запропонувати можливі варіанти їх подолання, пом'якшення.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, показано рівень наукової розробки проблеми, формулюються мета і завдання роботи, аргументовано наукову новизну та практичне значення.

В першому розділі — «Методологічні підходи до вивчення структурних змін суб'єкта виробництва» — автор прагне з'ясувати методологічні основи наукового погляду на проблему аналізу впливу НТР на структурні зміни суб'єкта виробництва.

В розділі показано, що науковий аналіз структурних змін всередині робітничого класу вимагає подолання абсолютизації марксистської традиції, гіперкритицизму щодо теорії соціальної стратифікації; врахування комплексності та взаємодоповнюваності принципів, методів та підходів. Підкреслюється, що хоча система «НТР — робітничий клас» і виступає як дещо цілісне, проте вона не є монооб'єктом. Її компоненти (НТР та робітничий клас), маючи складну будову, не втрачають своїх специфічних якостей в процесі їх взаємодії. Вони субордино-

вані не морфологічно, а тільки функціонально. Тип їх зв'язку визначається ситуаційно, в залежності від етапу взаємодії.

Розкриваючи різні порядки сутності НТР, автор відзначає, що переворот у технологічному способі виробництва являє собою технологічний аспект сутності НТР. Управлінський (організаційний) аспект полягає в переході від спільних до всезагальних продуктивних сил. Із закону взаємозв'язку, єдності технологічної та соціальної революції випливає, що сутність НТР проявляється і як переворот в суспільних відносинах. На рівні суспільства сутність НТР, синтезуючи сутності попереднього рівня, полягає в переході суспільства до свого якісно нового «інформаційного» стану, з іншим типом розвитку.

Розгляд робітничого класу як другого компоненту комплексу «НТР — робітничий клас» дозволив авторові систематизувати неоднакові підходи та різне ставлення дослідників до понять «клас» і «робітничий клас», показати причини такої розбіжності. Ці причини є:

а) відображенням суперечливої природи самого об'єкту дослідження (об'єктивний фактор);

б) результатом різних методологічних підходів до його аналізу (суб'єктивний фактор).

Іх можна уникнути, дотримуючись певних методологічних засад:

1) Застосуванням принципу доповнення.

2) Розглядом межі між соціальними групами не як лінії, а скоріше широкої полоси з множиною перехідних відтінків. Тому чітко виділяється основний кістяк, ядро робітничого класу. І чим ближче до периферії, тим більш розмитую, аморфною, неоднозначною стає картина.

3) Чим далі в процесі еволюції просувається соціальний суб'єкт по шкалі свого власного розвитку, тим більше повинно бути ознак, що суперечать його вихідним і класичним характеристикам.

Саме таку суперечливість, перехідність, «розмитість» характеристик соціальної спільності на пізніх стадіях свого розвитку і намагаються схопити Е. Маклеллан Джеймс, Дж. Сомервіл, Васильчук Ю. А., Гордон Л. А. та «культурні матеріалісти» (клас — «культурне і політичне утворення», це не «річ, а хепенінг»; не «колективність», не «конкретний», а абстрактний об'єкт, де кожний індивід може бути членом декількох класів одночасно»). В той же час Е. Лакло вказує на непридатність, неадекватність категорії «клас» при розпливчатості і нестабільності самих критеріїв в умовах постійних змін, а Д. А. Гушчін та В. М. Межуєв твердять, що «робіт-

ники — це не клас, а професія». Тому найбільш зручним для конкретного аналізу в конкретний період є підхід в рамках теорії стратифікації. Однак він зручний в констатації, але не в передбаченні.

Виходячи з трьохрівневого розгляду продуктивних сил і виробничих відносин та факту багатокладності, дисертант показує, що логічна та історична сторони аналізу руху суб'єкта виробництва в межах трьох способів виробництва (технологічного, організаційного, соціально-економічного) повинні відображати логіку та історію руху суб'єкта виробництва в залежності від логіки та історії розвитку технологічних укладів, організаційних форм праці та форм власності.

Розкриття діалектики взаємозв'язку змісту та форми технологічного способу виробництва (ТСВ) з врахуванням трьох його історичних типів (аграрного, індустріального, інформаційного (універсального) і аналіз взаємопереходу технологічного і соціально-економічного способів один в одного дозволило авторові окремо виділити організаційний спосіб (ОСВ) як ланку, що їх опосередковує. Відзначено, що як продуктивна сила організація включає в себе поділ, кооперацію, комбінацію праці, а як виробничі відносини — майнові, адміністративні та регламентаційні відносини. Показана двоїста, суперечлива природа ОСВ. Адже як організація він зв'язує різні технології на основі інформаційно-управлінських зв'язків і в той же час в цій же якості сам є зв'язаним економікою на основі вартісних зв'язків. Через прямі і зворотні зв'язки всі три способи взаємодіють між собою. Такий підхід дозволяє зрозуміти, як технологічні зміни «переплавляються» в соціально-економічні і зумовлюють зрушення в структурі суб'єкта виробництва.

Трьохрівневому розгляду продуктивних сил та виробничих відносин відповідає трьохрівневий розгляд дисертантом змісту та характеру праці. Таким чином, аналіз кожного із рівнів дає змогу розкрити залежність змін у відповідному рівні (аспекті) змісту та характеру праці від змін у всіх структурних елементах певного (технологічного, організаційного, соціально-економічного) способу виробництва.

Методологія пізнання організаційних форм праці, практики управління повинна виходити із трьох тісно пов'язаних факторів:

- 1) фундаментальних принципів управління;
- 2) механізмів, правил, за допомогою яких принципи втілюються в життя;
- 3) соціальної, політичної та культурної специфіки країни, історичних традицій, рівня суспільної свідомості, національного характеру.

З'ясування методологічних засад дозволяє перейти до безпосереднього аналізу механізму впливу НТР на структурні зрушення спільності, яка розглядається в дисертації.

Другий розділ — «Основні напрямки і механізм впливу НТР на структурні зрушення в суб'єкті виробництва» присвячено з'ясуванню каналів, по яких відбувається вплив НТР на структуру робітничого класу, механізму самого впливу, основних тенденцій та закономірностей, що супроводжують даний процес в умовах незалежної України, чинників його оптимізації.

Дисертант підкреслює, що механізм впливу НТР на структурні зміни в робітничому класі здійснюється через механізм функціонування та розвитку технологічного, організаційного і соціально-економічного способів виробництва в їх взаємозв'язку, опосередкованих спілкуванням, системою освіти і ширше — системою соціалізації особи. При цьому проглядаються деякі тенденції та закономірності.

Аналіз показує, що:

1) становлення інформаційного ТСВ опосередковується перехідними формами (науково-індустріальне, науково-інформаційне виробництво) як відображення розгортання власне I та II етапів НТР;

2) структурні зміни в робітничому класі є функцією змін в суспільному поділі праці в його різних формах і відповідно в структурі виробництва. Особливу роль в цьому процесі відіграють інтелектуальні технології, формуючи інформаційне суспільство. Розкривши основні ознаки, притаманні йому і його економіці, автор зазначає, що перехід до них проявляється як деіндустріалізація з багатьма болючими процесами.

Відзначено, що фундаментальний чинник принципів управління передбачає:

а) пошук та розширення спільних інтересів, сфер життєдіяльності між робітниками та керівництвом підприємств;

б) пріоритет колективістських засад перед індивідуалізмом, всебічне стимулювання кооперації людей в різного роду невеликих групах, атмосфери рівності незалежно від посад;

в) вмиле підтримування балансу впливу та інтересів трьох сил, що забезпечують функціонування підприємства — управлінців, решти працівників та інвесторів.

Реалізація вказаних принципів через механізми, правила (другий чинник) вимагає: подолання жорстокості в обов'язках, стимулювання виконання різних видів робіт, взаємозаміни, постійного навчання, перекваліфікації, регулярних ротаций, поетапного просування по службі, розширення участі в управлінні виробничо-технологічним процесом.

Саме з цим пов'язані видозміни організаційного змісту праці. Зростає роль трудового колективу при зменшенні формалізації відносин та адміністративного підпорядкування з одночасним посиленням взаємоповаги та довір'я. Управління технологічним процесом доповнюється зростаючою тенденцією до управління власною особою, вписуванням себе в творчу атмосферу спілкування при колективних формах праці. Формується єдина гомотехнічна система, в якій майнові, регламентаційні та адміністративні відносини суттєво змінюються. Виробнича демократія перетворюється в технологічну істину. В організаційному характері праці відбувається перехід від спільної до всезагальної праці.

Врахування специфіки України (третьої чинник) показує, що:

1) потрібно відмежуватися від псевдоколективізму радянського взірця;

2) не слід сліпо копіювати західні зразки, а опиратися на власний та зарубіжний позитивний досвід;

3) більш уважно підходити до ідей сьогоденних та нині позабутих співвітчизників, які виходять з корпоративної основи економіки України, де людина є співвласником і має відношення до управління.

На соціально-економічному рівні зміни проявляються в тенденціях диференціації речових форм власності, в її деперсоналізації, соціалізації, демократизації і демонополізації. Вони характеризуються зростанням особистого володіння акціями і масштабів викупу підприємств у колективну власність; розширенням числа різноманітних фондів, кооперації як демократичної форми організації виробництва; спробами заснування транснаціональної виробничої та споживчої кооперації; розукрупненням великих підприємств, їх обростання дрібними, середніми субпідприємствами; залученням трудящих до участі та розподілу капіталу. Тим самим розширюється відтворення неексплуататорської власності, зростають масштаби праці не по найму, що свідчить про:

1) зміну тенденції до пролетаризації тенденцією депролетаризації внаслідок створення технологічних, організаційних, соціально-економічних та особистісних передумов;

2) «переплавку» індустріальних робітників в якісно нову спільність;

3) формування нового ядра сукупного працівника, в межах якого основними стають права користування та розпорядження, а не володіння;

4) зміну матеріальної форми капіталу «символічною», тобто знаннями, з їх принциповою невідчужуваністю і поєднанням власника і працівника в одній особі;

5) становлення нової соціальної структури, з інтелектуальною кваліфікацією в основі;

6) зміну відносин розподілу через розвиток систем участі робітників в прибутках.

Зростання значення споживання та обміну знаннями, культурними цінностями є першими, поки що слабкими сигналами про ймовірні тенденції змін у відносинах споживання та обміну. З підпорядкуванням економічних атрибутів буття гуманістичним цінностям така ймовірність збільшуватиметься.

Автор відзначає, що дані тенденції виражають логіку процесу. Свідоме їх стимулювання і приведення у відповідність один одному зазначених укладів вимагає ефективного використання зворотних позитивних зв'язків, передбачаючи цілеспрямований вплив політичних структур на взаємопов'язане функціонування та розвиток трьох способів виробництва. В дисертації розкрито систему параметрів, оптимуми функціонування кожного із рівнів яких повинні в умовах НТР співпадати, інакше в системі розвивається «ефект ракової клітини». НТР з безпосередньої продуктивної перетворюється в безпосередню руйнівну силу суспільства, про що свідчать непоодинокі аварії. Зазначено, що розгортання НТР в Україні поглиблюватиме стратифікацію всередині робітничого класу, поскільки до техніко-технологічної багатоукладності додаватиметься разом з організаційною і соціально-економічна багатоукладність. Ускладнюються інтергомогенні (прямі і непрямі) та інгомогенні відносини, змінюються самі ознаки, за якими йде диференціація, посилюючи систему суперечностей процесу структурних змін.

В третьому розділі — «Суперечності структурних змін суб'єкта виробництва під впливом НТР» розкривається система суперечностей структурних перетворень в робітничому класі, форми їх прояву, наслідки в соціально-політичному житті України та шляхи їх розв'язання.

В розділі показано, що дані суперечності зумовлені в значній мірі суперечностями в сутності самої НТР. На технологічному рівні функціонування і розвитку продуктивних сил суперечності зумовлені сутнісною суперечністю НТР між інформаційним та індустріальним ТСВ. В значній мірі вони є безвідносними до соціально-економічних та політичних чинників і пов'язані з функціонуванням та розвитком ТСВ. На організаційному рівні суперечності в основному зумовлюються типом виробництва, хоча і чутливі до соціально-економічного впливу. Соціально-економічні суперечності ніби акумулюють в собі суперечності попереднього (технологічного, організаційного) рівнів, надаючи їм більш або менш різних форм.

Розкриваючи соціально-психологічні та соціокультурні зрізи горизонтальних та вертикальних суперечностей, відзначено, що в умовах переструктуризації вони набувають чіткого політичного забарвлення і матимуть певні наслідки. По-перше, посилюватиметься роль зростаючої маргіналізації, збільшення безробіття і та небезпека, яка прихована в появі поряд з люмпен-пролетаріями нових високоосвічених маргіналів.

По-друге, зростатиме напруга суспільних пристрастей як вираз сутнісної суперечності НТР між індустріальним та інформаційним загонами осіб найманої праці. Не усвідомлюючись суспільною свідомістю, зовнішньо ця суперечність проявляється як тиск найбільш активних соціально-професійних груп цих двох загонів на державні структури з метою покращення свого добробуту. З одного боку — це шахтарі, металурги, залізничники, транспортники, з іншого — авіадиспетчери, ІТП, вчителі, лікарі, вихователі. Слід чекати в майбутньому не послаблення, а посилення даної суперечності. По-третє, сама переструктуризація створює сприятливі умови для зростання політичного потенціалу тих соціально-професійних груп, що пов'язані з «відмираючими» галузями.

По-четверте, зростатиме політична роль тих об'єднань і організацій, зокрема, галузевих профспілок, що орієнтуються на індустріальних робітників. Позиція останніх в певні моменти може стати потужним чинником блокування структурних перетворень.

На основі такого передбачення автор приходять до висновку, що такий перебіг подій в умовах кризи і політичної нестабільності об'єктивно сприятиме нерішучості, суперечливості і непослідовності в діях уряду й парламенту щодо приведення структури народного господарства і структури робітничого класу у відповідність з вимогами сучасної НТР, або ж штовхатиме уряд на проведення політики зіткнення обох загонів найманих працівників з метою отримати необхідний простір для маневру дій. Це може мати катастрофічні наслідки для незалежної України. Все це говорить про зростання ролі держави як соціального інституту на період структурних перетворень, актуалізує її регулятивну та інтеграційну функції і передбачає розробку механізмів інституціоналізації конфліктів, спрямування їх руйнівної енергії в соціально прийнятні форми.

В заключенні формулюються основні висновки та рекомендації, накреслені перспективи дальшого дослідження проблеми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. **Буркало В. В.** Методологические вопросы исследования влияния НТР на изменение структуры рабочего класса/Научные разработки и достижения молодых ученых — народному хозяйству: Тезисы докладов. — Ужгород: Ужгород. ун-т, 1—3 июня, 1989. — С.176.
2. **Буркало В. В.** Противоречивое влияние НТР на социальное развитие рабочего класса//*Analiza Kategorije profirecenia V dinamike VyVipu socialistickej splochnosti.* — PresoV. — 1989. — P. 141—143.
3. **Буркало В. В.** Системный подход к изучению структурных изменений внутри рабочего класса/Научные разработки и достижения молодых ученых — народному хозяйству. — Ужгород, 1989. — С.129—133.
4. **Буркало В. В.** Формування нових верств робітничого класу під впливом НТР//Тези доповідей науково-практичної конференції молодих вчених, присвяченої 45-річчю Ужгородського державного університету 29—31 жовтня 1990 року. — Ужгород, 1990. — С.19—20.
5. **Буркало В. В., Заболотная Н. М.** НТР и социально-психологические противоречия структуры рабочего класса//Новые разработки в области естественных и гуманитарных наук. Часть II. — Ужгород, 1990. — С.284—293.
6. **Олексик Х. М., Буркало В. В.** Політичний конфлікт як відображення структурних змін робітничого класу під впливом НТР//Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі: Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції 19—21 жовтня 1993 року. Часть I. — Чернівці, 1993. — С.86—87.

Свалявська райдрукарня, з. 534-100, 94, Ф. А-5.

460284

ABSA

460284

AB 29.277

33024